

ПРОСТОРОВИЙ ПАРАМЕТР 'ВЕРХ' ЯК ДЖЕРЕЛО МЕТАФОРИЗАЦІЇ В АНГЛІЙСЬКОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Ірина Андрєєва

*кандидат філологічних наук,
Запорізький національний університет
ORCID ID 0000-0002-3436-1037
irene.andreyeva@gmail.com*

Марія Шимянова

*доктор філософії з філології,
Запорізький національний університет
ORCID ID 0000-0003-0685-6486
mary28481@gmail.com*

Ключові слова: картина світу, когнітивна метафора, орієнтаційна метафора, концепт, метафоричний перенос, асоціативний зв'язок.

Статтю присвячено аналізу просторового параметра 'верх' як ключового джерела метафоричної концептуалізації в англійськомовній картині світу. Дослідження ґрунтується на засадах когнітивної лінгвістики, зокрема на теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффа й М. Джонсона. Актуальність наукової розвідки зумовлена антропоцентричним спрямуванням сучасних філологічних досліджень та важливістю вивчення взаємозв'язків між мовою, мисленням і культурою.

Просторове мислення є однією з фундаментальних когнітивних здібностей людини, а тому відіграє провідну роль у концептуалізації світу. Мова як дзеркало свідомості відображає певні просторові параметри, перетворюючи їх на потужні інструменти для створення нових значень. У роботі удокладнено факти, як просте фізичне поняття 'верх' трансформується у складні, абстрактні концепти, формуючи значну частину ментального лексикону носіїв англійської мови. Деталізовано механізми метафоричного переносу, що дозволяють транспортувати знання зі сфери-джерела (простір) у сферу-ціль (емоції, стани, соціальний статус тощо).

Результати дослідження підтвердили гіпотезу про те, що просторовий параметр 'верх' має дуалістичну природу й відіграє ключову роль у концептуалізації як позитивних (контроль, успіх, прогрес, здоров'я), так і негативних (втрата контролю, скрутне фінансове становище, зловмисні наміри, ув'язнення) абстрактних понять. Ця амбівалентність пояснюється тим, що людський досвід не є однозначно позитивним чи негативним, адже наповнений як перспективами, так і потенційними загрозами, що системно відображено в мові. Дослідження акцентує на зв'язку між просторовими орієнтирами та сприйняттям світу, демонструючи, як базові поняття (наприклад, 'верх') можуть мати суперечливі значення, віддзеркалюють складність людського буття та його відображення в лінгвістичних структурах.

THE SPATIAL CONCEPT 'UP' AS A SOURCE OF METAPHOR IN THE ENGLISH-SPEAKING WORLDVIEW

Iryna Andryeyeva

*Candidate of Philological Sciences,
Zaporizhzhia National University*

Mariia Shymianova

*Doctor of Philosophy in Philology,
Zaporizhzhia National University*

Key words: *worldview, cognitive metaphor, orientational metaphor, concept, metaphorical transfer, associative link.*

The article is devoted to the analysis of the spatial concept 'up' as a key source of metaphorical conceptualization in the English-speaking worldview. The study is based on the principles of cognitive linguistics, particularly the conceptual metaphor theory developed by G. Lakoff and M. Johnson. The relevance of this research stems from the anthropocentric orientation of modern philological studies and the importance of examining the interrelations between language, thinking, and culture.

Spatial thinking is one of the fundamental cognitive abilities of humans and thus plays a leading role in the conceptualization of the world. Language, as a mirror of consciousness, reflects certain spatial concepts and transforms them into powerful tools for generating new meanings. The study clarifies how the simple physical notion of 'up' is transformed into complex, abstract concepts that constitute a significant part of the mental lexicon of English speakers. The mechanisms of metaphorical transfer are detailed, illustrating how knowledge is transported from the source domain (space) to the target domain (emotions, states, social status, etc.).

The results of the study confirmed the hypothesis that the spatial concept 'up' has a dual nature and plays a key role in the conceptualization of both positive (control, success, progress, health) and negative (loss of control, financial hardship, malicious intent, imprisonment) abstract notions. This ambivalence is explained by the fact that human experience is not exclusively positive or negative, but filled with both opportunities and potential threats – systematically reflected in language.

The research emphasizes the connection between spatial orientation and worldview, demonstrating how basic notions (such as 'up') may have contradictory meanings, mirroring the complexity of human existence and its representation in linguistic structures.

Вступ. Просторове мислення – одна з фундаментальних когнітивних здібностей людини, яка лежить в основі сприйняття світу та взаємодії з ним, тим часом мова як дзеркало свідомості відображає просторові параметри, перетворюючи їх на потужні інструменти для створення нових значень. Цей процес особливо помітний у метафоричному вживанні просторових концептів, які дозволяють виражати абстрактні ідеї через конкретні образи. Завдяки мовній реалізації просторові орієнтири набувають додаткового символічного змісту. Вони стають не лише вказівниками напрямку, а й засобами осмислення часу, емоцій та соціальних відносин. Таким чином, простір у мові перестає бути лише фізичним і перетворюється на складну когнітивну категорію. Аналіз

таких трансформацій відкриває нові горизонти для розуміння взаємозв'язку між мовою, мисленням і культурою.

Дослідження просторової лексики сучасної англійської мови здебільшого орієнтовані на когнітологічний аспект (Kövecses, 2020; Lakoff, Johnson, 2003; Langacker, 2012; Андрєєва, 2016; Веремчук, 2017; Козлова, 2016). Зокрема на основі аналізу концептуальних метафор було встановлено те, як людське мислення концептуалізує уявлення про довкілля за допомогою вертикального виміру (Cian, 2017) і горизонтального простору (Sidiropoulou, Hoidas, 2014), виявлено зв'язки між емоційною сферою людських взаємин і розташуванням об'єкта у просторі (Lynott, 2014).

Актуальність дослідження просторового параметра ‘верх’ як джерела метафоризації в англійськомовній картині світу зумовлена антропоцентричним спрямуванням сучасних лінгвістичних досліджень, важливістю вивчення особливостей взаємодії між мовою, мисленням і культурою. Розуміння того, як ‘верх’ метафорично трансформується в англійськомовній картині світу, дозволяє збагнути специфіку світосприйняття мовцями доквілля.

Метою статті є аналіз ролі просторового параметра ‘верх’ як ключового джерела метафоризації в англійськомовній картині світу.

Матеріал і методи дослідження. До аналізу залучено фразеологізми, до складу яких інтегровані просторові позначення, а методи суцільної вибірки, описовий, метод аналізу словникових дефініцій, компонентний і концептуальний аналіз дозволили визначити роль просторової лексики у формуванні англійськомовної картини світу.

Результати та обговорення. Людський досвід неодмінно пов’язаний з фізичною взаємодією зі світом, а серед фундаментальних аспектів цієї взаємодії – наше сприйняття простору, особливо його вертикального виміру.

Мислення є просторовим за своєю суттю (Pitt, 2022: 1), адже люди підсвідомо пов’язують простір з різними непросторовими поняттями, такими як час або емоції. Наприклад, в англійськомовній картині світу уявлення про час концептуалізовано за допомогою просторових параметрів ‘верх’, ‘попереду’ та ‘позаду’: “He said we’d be there in two ups [very quickly]” (Green, 2025); “In the weeks ahead of us”, “That’s all behind us now” (Lakoff, Johnson, 2003: 42). Аналогічно використано просторові параметри для пригадування минулого, планування майбутнього: “From our perspective here in the present, the Victoria era was a bleak place”, “She has a bright future ahead of her”, “His troubled past lies behind him” (Evans, 2004: 750). Хоча вибір цих просторових параметрів зазвичай неусвідомлений, вони впливають на людські вподобання, спогади й дії. Актуальність осмислення складних концептів за допомогою різних просторових параметрів підтверджується тим, що в англійськомовній картині світу “семантика концепту BOTTOM запозичується для позначення невдачі за допомогою концептуального переносу BOTTOM is BAD LUCK у складі локативних фразеологічних одиниць *come high, come low* та LOSING BOTTOM is BAD LUCK та у складі локативної фразеологічної одиниці *the bottom dropped out of sb’s world*” (Андрєєва, 2016: 10).

Серед усіх просторових параметрів ‘верх’ має суттєве значення не лише як вказівник на пряму, але як переконливе джерело для метафоричної

концептуалізації в англійській мові. Найбільш очевидним виявом метафоричної концептуалізації параметра ‘верх’ є його асоціація з позитивними станами, що актуалізує метафору ВЕРХ = ЗДОРОВ’Я / УСПІХ. Просторовий параметр ‘верх’ асоціюється зі здоров’ям, оскільки він корелює з людським базовим фізичним досвідом. Здорова людина може вільно стояти й рухатися вертикально, що символізує життєву активність. Відновлення після недуги часто супроводжується здатністю “піднятися на ноги”, що метафорично вказує на покращення стану. Наприклад, у фразі “She recently had surgery, but now *she’s up and about* again” (Merriam-Webster, 2025) лексичну одиницю *up* ужито на позначення відновлення після хвороби, повернення сили та повноцінного життя.

Просторовий параметр ‘верх’ тісно пов’язаний з успіхом. У багатьох культурах вертикальне спрямування символізує прогрес і досягнення, адже люди, які досягають успіху, часто “підіймаються кар’єрними сходами” або “перевершують очікування”. Метафора ВЕРХ = УСПІХ втілює ідею того, що чим вище знаходиться людина, тим більший у неї вплив, визнання й можливості: “I’m doing an exposé on an *up and coming conglomerate* in the pharmaceutical industry. This company recently went public and *the stock prices have skyrocketed*, making everyone involved *very, very wealthy*” (Young, 2018); “For the wounded actor, these *ups and downs* have the quality of a diabolical roller-coaster: *highs of inflated grandiosity* followed by *lows of deep depression*” (Cambridge Dictionary, 2025). Рух угору асоціативний з енергією, ініціативністю й ефективним використанням часу: *up and doing* “actively engaged; alert; busy” (Collins Dictionary, 2025); “So you must *set yourself up for success*” (Tibane, 2012); “Wakey wakey, *rise and shine!*” (Cambridge Dictionary, 2025). Фізичне підняття вгору відображає психічне й фізичне благополуччя, прогрес і життєву силу.

‘Верх’ асоціативний із контролем і відповідальністю, а метафора ВЕРХ = КОНТРОЛЬ є переконливим концептуальним інструментом, який дозволяє осмислювати ієрархічні взаємини. Така метафора дозволяє збагнути як влаштовані різні системи – від соціальних структур до механізмів управління, – і пояснює, чому ті, хто перебувають на вищих щаблях, мають право вибору, часто несуть найбільшу відповідальність і мають максимальний вплив: “*The decision is up to you*” (Cambridge Dictionary, 2025). Лексична одиниця *up* є просторовим маркером, який перетворює фізичне поняття висоти на метафору влади, контролю й доконечної відповідальності за прийняття рішень. Утім аналізована метафора не

завжди передбачає наявність вільного вибору людини, адже навіть коли контроль нібито передається особі, її вибір може бути обмежений зовнішніми умовами або заздалегідь визначеними наслідками. Наприклад, із фрази “*You can straighten up your room, or you can stay home; it’s up to you*” (Clarke, Reed, 2015: 13) стає очевидно, що вибір належить людині, але він обмежений двома чітко визначеними варіантами. Людина приймає певне рішення, але сам спектр можливостей вона не створює.

Метафора ВЕРХ = КОНТРОЛЬ реалізовано в готовності прийняти виклик, що дозволяє впливати на ситуацію й керувати нею. Приймаючи виклик, людина “підіймається” над страхом чи сумнівами, створює ментальну позицію, яка дозволяє краще керувати власними емоціями, здійснювати внутрішній контроль, який є основою для зовнішніх дій: “*I came up against their heavyweight, who was pretty good, but I was ahead of the guy on points*” (Hastert, 2013: unpagged); “*In the exam she rose to the occasion and wrote a brilliant essay*” (Cambridge Dictionary, 2025). Лексична одиниця *up* є маркером протистояння та активної участі, що є передумовою для подальшого встановлення переваги або контролю.

Володіння певною інформацією дозволяє піднятися над ситуацією і контролювати її, оцінити потенційні ризики й приховані можливості, які залишаються непоміченими для тих, хто не володіє цією інформацією. Така позиція є важливою для встановлення контролю, адже дозволяє приймати обґрунтовані рішення та прогнозувати розвиток подій. Тому людина знаходиться “зверху” над іншими учасниками, які не володіють такою повнотою даних: “*My sister did her thesis on robotic surgery, so she is very well up on healthcare technology*”, тут *be well up on something* уживається на позначення “to be knowledgeable about a particular subject or issue” (Farlex, 2025); “*The course should bring you up to speed with the latest techniques*”, тут *up to speed* має значення “**having all the most recent information** about a subject or activity” (Cambridge Dictionary, 2025).

Принагідно зазначимо, що уявлення про верхню частину не завжди асоціюються з чимось позитивним в англійськомовній картині світу. Наприклад, у південних варіантах англійської мови актуальною є концептуальна метафора ВЕРХ = ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА: *high as a kite* (*kite-high*) “very drunk”, *keg it up* “to take part in a drinking session”, *boomed up* “under the influence of marijuana” (Шимянова, 2025: 118). ‘Верх’ може асоціюватися з чимось прихованим або підозрілим, що актуалізує метафору ВЕРХ = НЕГАТИВНИЙ ДОСВІД. У вислові

be up to something “to be doing something, often something **bad or illegal**, usually secretly” (Cambridge Dictionary, 2025) просторовий параметр ‘верх’ набуває значення прихованої, потенційно небезпечної або небажаної діяльності: “*She’s up to no good* (= *doing something bad or forbidden*) – *you can always tell because she stays in her room*”, “*He looks very suspicious hanging around outside – I’m sure he’s up to something*” (Cambridge Dictionary, 2025).

Перебування вгорі слугує метафоричним маркером безвихідного становища, особливо у фінансовій сфері, де повна відсутність грошей означає втрату будь-якого контролю над власним життям: “*I had absolutely no money and I was up ... creek*”, “*Peter lost his job so that was our holiday plans up the spout*” (Cambridge Dictionary, 2025). Втрата контролю може бути пов’язана з різними аспектами життя – від фізичного стану до психічного здоров’я та особистої свободи. У такому випадку ‘верх’ означає досягнення критичної точки, за якою починається занепад або повне безсилля. Рух угору, до межі, звідки немає повернення, вказує на повний крах або остаточну загибель: “*One of the boys has gone up the flume [...] threw up the sponge [...] kicked the bucket [...] Why pard, he’s dead!*” (Green, 2025). У цьому значенні ‘верх’ стає синонімом неодмінного кінця.

Досягнення горішнього місця може також означати стан, коли людина перестає керувати своїми думками, почуттями або діями. Причинами можуть бути як внутрішні (наприклад, психічний розлад), так і зовнішні (наприклад, інтоксикація) фактори: “*You think I’m up the ... pole, don’t you? You think I’m going bonkers*”, “*The words for drunkenness are innumerable – ‘jingled,’ ‘oiled,’ ‘tanked to the wide,’ ‘well sprung,’ ‘up the pole,’ ‘blotto,’ etc.*” (Green, 2025). У таких випадках ‘верх’ символізує стан, при якому контроль над свідомістю втрачено.

Просторова спрямованість вгору може символізувати не свободу чи досягнення, а, навпаки, – обмеження й утрату особистої волі. Причому просторовий параметр ‘верх’ не завжди набуває метафоричного значення внаслідок утворення асоціативних зв’язків. Наприклад, у фразі *up the river* “to/in prison” (Collins Dictionary, 2025) *up* є дескриптором напрямку руху. Метафоричний сенс “ув’язнення” виникає на основі того, що цей напрямок веде до конкретного місця, яке асоціюється з позбавленням волі. Походження цієї фрази пов’язане з однією з найвідоміших в’язниць у Сполучених Штатах: пенітенціарною установою Сінг-Сінг (Sing Sing в містечку Осінінг, штат Нью-Йорк), яка розташована вище від Нью-Йорка на річці Гудзон. Отже, для тих, хто жив

у Нью-Йорку, потрапити до Сінг-Сінгу означало буквально рухатися “вгору річкою” (Green, 2025): “*Thirty years up the river had made him a stranger to society*” (Collins Dictionary, 2025).

‘Верх’ може асоціюватися зі втратою контролю над емоціями, коли людина досягає крайнього ступеня роздратування, гніву або відчаю й створюється відчуття, ніби емоції “підіймаються” до нестерпного рівня, переповнюючи і позбавляючи здатності керувати собою: “*I’ve got to be on time or Sarah will go up the wall*”, тут *up the wall* має значення “very angry or annoyed” (Longman Dictionary, 2025); “*Mr. James hit the ceiling when he saw his tax bill*”, “*If I don’t get home right now, the wife will hit the ceiling*”, тут *hit the ceiling* має значення “become very angry” (Melillo, Melillo, 2005: 166); “*His mother raised the roof when he came home late*” (Merriam-Webster, 2025); “*Dad will hit the roof when he finds out I dented the car*” (Cambridge Dictionary, 2025). ‘Верх’ втілює межу, коли самоконтроль руйнується, і людина діє під впливом імпульсів.

Висновки. Аналіз просторового параметра ‘верх’ як джерела метафоризації в англійськомовній картині світу дозволив виявити його дуальну природу й ключову роль у концептуалізації як позитивних, так і негативних абстрактних понять. З одного боку, ‘верх’ концептуалізує позитивні стани: контроль, успіх, прогрес, здоров’я, що відповідає людському прагненню до зростання, домінування й благополуччя, де рух угору символізує досягнення бажаних результатів. З іншого боку, ‘верх’ ефективно концептуалізує негативний досвід: утрату контролю, скрутне фінансове становище, зловмисні наміри, ув’язнення. Причина такої амбівалентності просторового параметра ‘верх’ полягає у фундаментальній дуалістичній природі людського досвіду, оскільки еволюція людини супроводжувалася постійним пошуком балансу між потенційними досягненнями й можливими загрозами. Мова як відображення нашого пізнання системно кодує цю подвійність: ‘верх’ може бути вершиною успіху, але також і вершиною відчаю, і саме ця гнучкість дозволяє йому бути універсальним джерелом метафоризації. Хоча універсальність концептуалізації просторового параметра ‘верх’ зберігається в різних варіантах англійської мови, існують і національно-специфічні особливості, у дослідженні яких вбачаємо перспективу подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрєєва, І.О. (2016). Лінгвокогнітивні параметри дискурсивної узуалізації англійськомовних локативних фразеологізмів. *Нова філологія*, 68, 6–11.

2. Веремчук, Е.О. (2017). Лексико-семантичне поле Space / Космос в англійській мові: лінгвокогнітивний та лінгвосинергетичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя. 253 с.
3. Козлова, Т.О. (2016). Spacial Deixis as Language Universal. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки (мовознавство)»*, 6, 73–79.
4. Cian, L. (2017). Verticality and Conceptual Metaphors: A Systematic Review. *Journal of the Association for Consumer Research*, Vol. 2, 444–459. DOI:10.1086/694082.
5. Kövecses, Z. (2020). *Extended Conceptual Metaphor Theory*. Cambridge : Cambridge University Press. 206 p. DOI:10.6035/CLR.2021.25.18.
6. Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live By*. New York : University of Chicago Press. 277 p.
7. Langacker, R. (2012). Linguistic manifestations of the space-time (dis)analogy. *Space and Time in Languages and Cultures: Language, Culture, and Cognition* / ed. by L. Filipovic. Amsterdam : John Benjamins Publishing. P. 191–217.
8. Lynott, D., & Coventry, K. (2014). On the ups and downs of emotion: testing between conceptual-metaphor and polarity accounts of emotional valence-spatial location interactions. *Psychon. Bull. Rev.*, Vol. 21, 218–226.
9. Pitt, B., & Casasanto, D. (2022). Spatial Metaphors and the Design of Everyday Things. *Frontiers in Psychology*, Vol. 13, 1–12. DOI: 10.3389/fpsyg.2022.1019957.
10. Sidiropoulou, M., & Hoidas, S. (2014). Metaphorical conceptualizations of vertical and horizontal space in English press articles and their Greek translations. *Across Languages and Cultures*, Vol. 15, no. 2, 177–197.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Шимянова, М.В. (2025). Просторова метафора в австралійській, новозеландській та південноафриканській англійськомовних картинах світу: дис. ... д-ра філософії : 035 Філологія. Запоріжжя. 205 с.
2. Cambridge Dictionaries on-line. URL: <http://dictionary.cambridge.org/> (date of access 16.03.2025).
3. Clarke, R., & Reed, T. (2015). Free Will and Agential Powers. *Oxford Studies in Agency and Responsibility* / ed. by D. Shoemaker. Great Britain : OUP Oxford. P. 6–34.
4. Collins Online Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com/> (date of access 15.07.2025).

5. Evans, V. (2004). How we conceptualise time: Language, meaning and temporal cognition. *Essays in Arts and Sciences*. Vol. 33, No. 2. P. 733–765.
6. Farlex Dictionary of Idioms. URL: <https://www.thefreedictionary.com/> (date of access: 14.05.2025).
7. Green's Dictionary of Slang. URL: <https://greensdictofslang.com/entry/w2hze7i> (date of access: 17.07.2025).
8. Hastert, D. (2013). *Speaker: Lessons from Forty Years in Coaching and Politics*. USA : Regnery Publishing. 312 p.
9. Longman Dictionary of Contemporary English. URL: <https://www.ldoceonline.com/> (date of access: 17.07.2025).
10. Melillo, J., & Melillo, E.M. (2005). *American Slang: Cultural Language Guide to Living in the USA*. USA : Classic Day Pub. 372 p.
11. Merriam-Webster.com. URL: <https://www.merriam-webster.com/> (date of access 15.07.2025).
12. Tibane, J. (2012). *Master Your Thoughts ... Transform Your Life: Thinking Styles and Practices to Achieve Ultimate Success*. South Africa : Christian Art Distributors Pty Limited. 240 p.
13. Young, S. (2018). *Coming Into Focus: Another Collection of Stories*. Great Britain : Gatekeeper Press. 450 p.

Отримано: 22.08.2025

Прийнято: 01.10.2025

Опубліковано: 30.10.2025

